

ACTA HISTRIAE

29, 2021, 2

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

29, 2021, 2

KOPER 2021

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 29, leto 2021, številka 2

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Arnela Abdić, Žiga Oman

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.), Petra Berlot (ang., it., slo.)

**Izdajatelj/Editor/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Spomenik kulturi spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države od (zgodnjerednjeveškega) preseljevanja ljudstev do obdobja po koncu druge svetovne vojne. Stenska poslikava Slavka Pengova v predverju velike dvorane Državnega zbora RS iz leta 1958. Detajl prikaza narodnega prebujanja: baron Žiga Zois sedeč v vozičku, Anton Tomaž Linhart z mapo »Akademija delovnih«, v ozadju teh figur je nakazan razvoj gledališča in slikarstva kot pars pro toto za umetniško dejavnost slovenskega naroda. (Foto: Matija Sušnik, Državni zbor RS.) Z dovoljenjem. / A monument to the cultural memory of the Slovenian nation and state building from the (early medieval) Migration Period to the post-WWII period. Mural by Slavko Pengov in the lobby of the Great Hall of the National Assembly of the Republic of Slovenia dating from 1958. Detail of depiction of national awakening: Sigmund Zois, patron of the Slovenian Enlightenment, in a wheelchair; litterateur and historian Anton Tomaž Linhart holding a folder entitled "Academia Operosorum". The background portraying the development of theatre and painting as a pars pro toto for the artistic activity of the Slovenian nation. (Photo: Matija Sušnik/National Assembly RS.) Used with permission.

Redakcija te številke je bila zaključena 30. junija 2021.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: https://zdpj.si.

Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdpj.si/it/.

The submission guidelines and all articles are freely available in color via website http: https://zdpj.si/en/.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Žiga Oman: Pravi jezik in kriva vera: reformacija na Slovenskem v učbenikih za pouk zgodovine do druge svetovne vojne	243
<i>Lingua giusta e falsa religione: la riforma protestante nei territori sloveni nei libri di testo di storia prima della Seconda guerra mondiale</i>	
<i>True Language and False Religion: The Slovene Reformation in School History Textbooks Prior to the Second World War</i>	
Anja Mlakar: The Role of Religion in Legends About Turkish Attacks	273
<i>Il ruolo della religione nei racconti sulle incursioni turche</i>	
<i>Vloga religije v povedkah o turških vpadih</i>	
Jožica Čeh Steger: Levstikov Martin Krpan in njegovi nasledniki do 1930: odnos do lastnega in tujega	301
<i>Martin Krpan di Levstik e i suoi successori fino al 1930: la posizione verso il proprio e lo straniero</i>	
<i>Levstik's Martin Krpan and His Successors to 1930: Attitude Towards the Domestic (One's Own) and the Foreign</i>	
Marijan Premovič: Trader Kanjoš Macedonovič as a Montenegrin National Myth	321
<i>Il commerciante Kanjoš Macedonovič come mito nazionale del Montenegro</i>	
<i>Trgovec Kanjoš Macedonovič kot črnogorski nacionalni mit</i>	
Darja Mihelič: Motivi iz slovenske zgodovine v pesniškem opusu Antona Aškerc (1856–1912)	337
<i>Motivi della storia slovena nell'opus poetico di Anton Aškerc (1856–1912)</i>	
<i>Motifs from Slovenian History in the Poetic Opus of Anton Aškerc (1856–1912)</i>	
Tina Bilban: Butalci Frana Milčinskega, njihova recepcija in vplivi na slovenski prostor	363
<i>Butalci di Fran Milčinski, il loro impatto sulla sfera culturale slovena</i>	
<i>Butalci by Fran Milčinski, Their Reception and Impact on the Slovenian Cultural Sphere</i>	

Ksenija Vidmar Horvat: Imperialne matere in slovenska nacionalna identiteta	389
<i>Madri imperiali e l'identità nazionale slovena</i>	
<i>Imperial Mothers and Slovene National Identity</i>	
Natalija Majsova & Jasmina Šepetavc: Constructions of	
Post-Yugoslav Identities in Contemporary Slovenian Film	407
<i>Costruzioni di identità post-jugoslave nel cinema sloveno contemporaneo</i>	
<i>Gradnje pojugoslovanskih identitet v sodobnem slovenskem filmu</i>	
Polona Tratnik: Laibach in Neue Slowenische Kunst:	
razgradnja političnega spomina skozi umetnost	427
<i>Laibach e la Neue Slowenische Kunst: la scomposizione della</i>	
<i>memoria politica attraverso l'arte</i>	
<i>Laibach and Neue Slowenische Kunst: Deconstruction of</i>	
<i>Political Memory Through Art</i>	

Članki, objavljeni v tej številki Acta Histriae, so nastali v okviru raziskovalnega projekta *Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države*. Raziskavo je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS, J6-9354).

The articles published in this issue of Acta Histriae were arised from the research project: *Cultural Memory of Slovene Nation and State Building*. This research was supported by Slovenian Research Agency (ARRS, J6-9354).

IMPERIALNE MATERE IN SLOVENSKA NACIONALNA IDENTITETA

Ksenija VIDMAR HORVAT

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: ksenija.vidmar@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

Prispevek analizira razmerje med spolom in nacionalizmom v primeru transnacionalnih »imperialnih mater«. Pojem imperialne matere opisuje zakonske sopotnice vladarjev večnacionalnih imperijev, ki so hkrati nosilke simbolne reprezentacije političnega telesa in njegove spolne reprodukcije. Študija se osredotoča na tri imperialne matere: dve iz zgodovinske formacije slovenskega naroda – Elizabeto, soprogo Franca Jožefa iz obdobja habsburške monarhije, in Jovanko, soprogo Josipa Broza iz obdobja socialistične federativne Jugoslavije – in Melanio, soprogo ameriškega predsednika in prvo damo ZDA (kot svetovne imperialne sile) iz aktualne zgodovinske situacije postsocialistične nacije. Teoretsko se vprašanje naslanja na feministično teorijo nacionalizma, pri čemer je v ospredju kritično prevrednotenje vprašanja »etnične« komponente reprodukcije nacionalne identitete.

Ključne besede: nacionalizem, spol, sovladarice, večnacionalni imperiji

MADRI IMPERIALI E L'IDENTITÀ NAZIONALE SLOVENA

SINTESI

Nel contributo viene analizzato il rapporto tra gender e nazionalismo in tre esempi di "madri imperiali" transnazionali. Il termine di madre imperiale designa le consorti dei regnanti degli imperi multinazionali quali portatrici della rappresentazione simbolica dell'organismo politico e della sua riproduzione sessuale. L'indagine si concentra sulle due madri imperiali collegate alla formazione storica della nazione slovena – Elisabetta, la consorte di Francesco Giuseppe, del periodo della monarchia degli Asburgo, e Jovanka, la moglie di Josip Broz, del periodo della Repubblica socialista federativa di Jugoslavia – nonché su Melania, la moglie dell'ex presidente americano e First Lady degli Stati Uniti (quale potere imperiale globale), come esempio collegato all'attuale situazione storica della nazione post-socialista. L'argomento preso in esame si impernia in termini teorici sulla teoria femminista del nazionalismo, mettendo in rilievo la rivalutazione critica della questione che concerne la componente «etnica» della riproduzione dell'identità nazionale.

Parole chiave: nazionalismo, gender, co-regnanti, imperi multinazionali

UVOD

V tem prispevku se sprašujem o odnosu med simbolnim materinstvom in nacionalizmom. V ospredje postavljam lik »imperialne matere«, to je zakonske sopotnice vladarjev v večnacionalnih »imperijih«, ki so zaznamovali zgodovino slovenske nacije. Kot študiji primera mi služita najprej Elizabeta, soproga Franca Jožefa iz obdobja habsburške monarhije, in Jovanka, soproga Josipa Broza iz obdobja socialistične federativne Jugoslavije. V drugem primeru izraz »imperij« uporabljam pogojno, v smislu lastnosti federacije kot večetnične kompozicije odprtih notranjih meja in multikulturnega modela pripadanja (Sutter Fichtner, 1997). Upoštevam tudi Titovo domnevno zgledovanje po habsburškem imperiju in tipu vladavine Franca Jožefa (Taylor, 1956). K obema likoma dodajam še Melanio Trump, prvo damo ZDA v obdobju 2017–2021. Slednja ne ustreza povsem liku slovenske simbolne matere, saj je njeno simbolno delo povezano predvsem z ameriško družbo (prim. Vidmar Horvat, 2021). Toda njena etnična pripadnost in, preden je prejela ameriško državljanstvo, pripadnost slovenski naciji v politično-pravnem smislu jo umeščata tudi v slovenski simbolni prostor. Prav tako v njenem primeru ne moremo govoriti o večnacionalnem zgodovinskem imperiju; lahko pa za namene analitske doslednosti primerjave uporabimo pojem imperija v politološkem smislu. Kot to možnost razvijata Negri in Hardt (2003), je namreč mogoče pojem imperija uporabiti tudi v smislu preobrazbe modela svetovnega gospostva v dobi (poznega) kapitalizma, ki temelji na ekspanzivnih strategijah širjenja moči in vpliva zunaj državnih meja svetovnih velesil oz. večnacionalnih korporacij. (Avtorja med tvorci sodobnega imperija na prvem mestu omenjata ZDA.) Uvodoma je pozornost kot ločeni študiji primera namenjena tudi Mariji Antoaneti.

Analiza pokaže, da so bile vse tri simbolne matere iz pretekle zgodovine – tujke po svojem etničnem izvoru – predmet javnega presojanja glede na njihovo uprizarjanje ženske spolne ustreznosti, in ne kulturno-identitetne skladnosti. Zelo podobne so tudi ugotovitve, ko gre za Melanio Trump v ameriškem kontekstu, v slovenskem pa je že na delu tipično etniciziranje nacije. Cilj je zato proučiti, kako se ženski imperialni liki skladajo s poznejšo moderno produkcijo nacionalnih fantazij pripadanja in identitete, ko je ženskam odmerjena vloga simbolnega, biološkega in kulturnega reproduciranja kolektiva in ko je ta zamejena s posebno etnično, rasno in razredno intersekcijo, vneseno na ozadje njene biološke telesnosti; in kako se dediščina »imperialnih mater« sklada z moderno teorijo nacionalizma in spola.

Teoretsko se analiza naslanja na postkolonialno postfeministično teorijo nacionalizma (Collins Hill, 1994; Kaplan, Alarcon & Moallem, 1999; Shome, 2011), pri čemer je v ospredju kritično prevrednotenje vprašanja »etnične« komponente reprodukcije nacionalne identitete; za področje nekdanje Jugoslavije se opiram na dela kritičnih feminističnih študij tranzicije (Jalušič, 1999; Mostov, 2008; Ramet, 1999). Moderne teoretske zaznave vpletenosti spola v nacionalizem in nacionalistični diskurz so sicer skope v poročanju o tej tematiki. Glavnina teorije, do prihoda feminističnih avtoric, se z nacijo ukvarja v smislu univerzalne »bratske skupnosti«.

pri čemer se pozornost pri kulturnem in političnem delu nacionalistov posveča predvsem moškim elitam in nastajajoči moški javnosti (za pregled glej Vidmar Horvat, 2013); razpravlja o medgeneracijskem konfliktu med očeti in sinovi (Smith, 1996), ko gre za transzgodovinski prenos dediščin nacije; ali pa se razpravljavci zadovoljijo s posplošeno idejo državljana, v ozadju katere brez večjih naporov zasledimo moško osredinjeni koncept modernega individua. Ta družbena pogodba, kot v svoji kritiki pravilno ugotavlja Carole Pateman (2016), izhaja iz zgodovinske situacije modernega patriarhata, ki politično emancipacijo ugnezdi v sočasno spolno podrejanje – spolno pogodbo, ki moškim omogoča, da prevzamejo upravljanje z javnimi zadevami, vključujoč plačano reprodukcijo življenja in politično vodenje, medtem ko ženskam (kot polsubjektom v tem pogodbenem razmerju) »preostane« neplačano skrbstveno delo v zasebnem.

Feministična kritika odpre pomembno vprašanje impliciranja spola, ko gre za reprodukcijo nacije – bodisi v biološko-populacijskem bodisi simbolno-kulturnem smislu. Manj pozornosti pa se je do nedavna posvečalo vprašanju, ali je nastanek nacije – tj. v modernističnem pomenu proces nacionaliziranja politične skupnosti (Anderson, 1998; Calhoun, 1993; Gellner, 1983; Smith, 1996) – nepreklicno odvisen tudi od nacionaliziranja ženske in njenega biološkega telesa. Z drugimi besedami, ali je za uspeh nacionalnega projekta, ki za svoj simbolno-kulturni in fantazijsko-identitetni obstoj potrebuje ideji »matere« in »očeta« nacije (kdorkoli se že znajde v objemu obeh likov, od dejanskih do mitoloških figur), nujno, da sta oba lika že tudi etnično določena, torej opredeljena po svoji etnični identiteti in pripadnosti? Ali pa je nemara ideja etnične čistosti, ko gre za reprodukcijo nacije, retroaktivna fantazija, ki jo poganjajo nacionalizmi sodobnega časa – in je bila v resnici v času nastajanja nacij manj prisotna komponenta nacionalnega zamišljanja?

V omejenem obsegu tega prispevka lahko ponudim samo nekaj nastavkov za razmišljanje. Moje študije primera bodo pokazale, da etnična pripadnost simbolnih starševskih figur nacije nima pomembne vloge pri zgodnjem zorenju nacionalne ideje. Nasprotno, kot bom na kratko povzela s primerom družinskih imaginarijev v času francoske revolucije, sta bili starševski figuri kralja in kraljice obglavljeni (dejansko in simbolno) zaradi njune idejno-duhovne neskladnosti z razsvetljskim projektom emancipiranja državljanstva, pri čemer so predstave o dobrih, ljubečih in pravičnih starših igrale pomembno vlogo projiciranja novega političnega reda. Vzporednico lahko povlečemo do Elizabete: bila je bavarskega porekla, kar je za avstrijski dvor zares predstavljalo problem – pa ne zaradi vprašanja etničnega porekla, temveč svetovljanske vzgoje, ki je je bila deležna v okolju svojega odraščanja. Tudi v tem primeru je bila duhovno-kulturna komponenta socioseksualnega reda pomembnejša od etnično-genealoške. Bavarka in avstrijska cesarica je brez etnično pogojenih zadržkov lahko postala kraljica Madžarske in deželo z njenimi ljudmi imenovala za svojo »pravo« domovino.

Tudi primera Jovanke Broz in Melanie Trump bosta razkrila, kako je današnji vodilni diskurz nacije (in nacionalistov), po katerem je reprodukcija – biološka, simbolna in kulturna – poslanstvo, ki mora imeti jasno etnično opredeljene nosilce in

nosilke, vsem ostalim pa se na poti k tej nalogi vrata poljubno odpirajo in zapirajo, v resnici proizvod etničnega zamišljanja, ki je premagal politično-civilni scenarij državljanstva. To pa ne pomeni, da je zmagoviti diskurz tudi v resnici triumfno sklenil tok zgodovine. Nasprotno, nacionalistično vpoklicavanje žensk dominantnih etničnih skupin k njihovemu reproduktivnemu poslanstvu (od ZDA do postsocialističnih regij jugovzhodne Evrope) pritrjuje tistim kritičnim teorijam, ki nacionalno-patriarhalni projekt proučujejo v luči nenehne krize – dokazujoč njegovo konceptualno skonstruiranost, zgodovinsko sfabriciranost in ideološko šibkost.

ŽENSKI SPOL MED TEORIJO IN ZGODOVINO NACIJE

Ko gre za vprašanje spola, se feministična teorija nacionalizma osredotoča predvsem na vprašanje biološke reprodukcije nacije in z njo povezano državno nasilje nad reproduktivnimi pravicami žensk (Yuval-Davis, 2009). Izhodišče nacionalistične ideje ženske obveze do nacije je problem t. i. genetskega bazena nacije. V ospredju je torej vprašanje porekla: posameznik je lahko polnopraven član nacionalističnega projekta le, če je rojen v isti (genetsko-biološki) skupnosti. V ozadju predstave o čistosti nacije se v moderni zgodovini skriva vrsta dejanskih politik nasilja, od »pravila ene kaplje«, ki je zaznamovalo rasistični diskurz v ZDA v 20. stoletju, do evgenike (v ZDA, v Nemčiji pod okriljem nacističnega projekta Lebensborn ali na Slovenskem (Cergol Paradiž, 2015)) in politik prisilnih sterilizacij ter prepovedi pravice do abortusa – kot dveh radikalnih nasprotij na isti daljici nasilnega upravljanja z ženskim telesom in njegovim reproduktivnim potencialom.

Ženske se torej najprej dojema kot biološke proizvajalke otrok/ljudi, in v tem smislu tudi nosilke življenja skupnosti (Mostov, 2008; Yuval-Davis, 2009). Toda njihova biološka funkcija sama po sebi ne more biti izključna tarča nacionalistov, saj bi, če bi upoštevali samo to dejstvo, v zgodovini ne imeli opraviti tudi z izrazito selektivnim odrejanjem, katera od različnih skupin žensk sme prispevati k življenju skupnosti in katero med njimi se od takšnega reproduktivnega dela odganja. Ob biološki »čistosti« se v ženskem telesu zaznava tudi kulturni in simbolni kapital. Simbolni kapital pomeni reprodukcijo socioseksualnega patriarhalnega reda, po katerem se ženski pripisuje esencialistično bližino z naravo, moškemu pa zavetje v kulturi. Naloga žensk v tem smislu je, da kot matere izvajajo delo materinjenja (Chodorow, 1978), ki bo potomcem in potomkam v zavest (in nezavedno) jasno ugnezdilo razumevanje spolnega režima in subjektne pozicije, ki jo v njem zasedajo. Kulturni kapital korenini v ideji prenosa tradicije z generacije staršev na generacijo otrok, pri čemer je ženski kot primarni skrbnici v družini (in tudi tisti, ki dejansko z otroki prebije največ časa) naloženo, da to tradicijo skrbno zavaruje s plaščem avtentičnosti in kulturne nekontaminiranosti.

Glavnina zgodnje feministične kritike se ob vprašanju reproduktivnih pravic žensk opira na liberalnofilozofsko tradicijo individualnih in človekovih pravic (Yuval-Davis, 2009). Postfeministične avtorice, ki v svoje razprave vključujejo nezahodno perspektivo, izpostavljajo, da je takšno »individualiziranje« družbeno

in kulturno zamejeno z zahodocentrično perspektivo, ki pozablja na biopolitike zatiranja *skupin* žensk, torej etničnih in rasnih manjšin, katerih izkušnja sodelovanja v nacionalističnih projektih je bistveno drugačna od belopolitih žensk, zaznamovanih s privilegiji rase in (srednjega) razreda. Tu ne gre samo za vprašanja reprodukcije nacije, pač pa tudi polnopravnega kulturnega in političnega članstva v njej. Medtem ko velja, da so ženske v zahodnem patriarhatu biološke, kulturne in simbolne matere nacije, velja tudi obratno: materinstvo je kraj, ki določi rasno, razredno in etnično identiteto nacije (Shome, 2011). Nacionalno materinstvo ni samo oblika ospoljenja ženskega telesa, pač pa tudi področje njenega rasializiranja (Glenn, 1999, 7). Moderne politične skupnosti so prežete s torišči spolne, rasne in etnične identitete (Kaplan, Alarcon & Moallem, 1999), kjer se za izhodišče jemlje idealizirani model materinstva, kot ga je mogoče izpeljati iz izkušnje bele ženske srednjega razreda. Iz tega modela se nato določi še državljanski model, v smislu, da se iz ideje nacionalnega materinstva rojevata tudi kulturna identiteta in spolno državljanstvo.

Če povzamemo: moderna politična skupnost vznikne iz sočasne potrditve in zanikanja spolne in rasne razlike. V postmodernem obdobju, začevši z družbenoekonomskimi spremembami od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje – zaznamovanimi s feminizacijo migracije in z množičnim odhodom žensk srednjega razreda iz gospodinjestev na trg plačanega dela –, ta paradoks hkratnega utrjevanja in zanikanja postane viden. Posebno po razpadu kolonialnega sveta, vključno s kolapsom sovjetskega in jugoslovanskega imperija, prepletenost modernega nacionalizma z razredno in rasno-etnično anatomijo materinjenja nacije stopi v prvi plan javnega zaznavanja; in s tem tudi spolnih in rasnih nelagodij zahodnega (belega) patriarhata (Shome, 2011). Ali je tedaj mogoče iz te kronologije razkrivanja spolnih, rasnih in etničnih kontradikcij reprodukcije nacije nacionalistični projekt opisati kot dejansko – in bistveno – pogojen z idejami etničnega prekrivanja med materinstvom in politično skupnostjo? Da je, z drugimi besedami, rojstvo nacionalnega čuta (identitete in pripadanja) odvisno od zaznave, da je reprodukcija nacije vselej že tudi etnična reprodukcija?

Seveda lahko takoj odgovorimo, da to ne drži – in se pri tem opremo na teorijo dveh poti nacionaliziranja skupnosti: francosko republikansko, utemeljeno na ideji civilno-državljske pripadnosti (in z izrazito jasnim zavračanjem etno-kulturne identitete kot temelja pripadnosti), in srednjeevropsko (nemško), ki protežira kulturo – skupaj z jezikom, tradicijami, leposlovjem in umetnostjo širše kot temeljem civiliziranja v državljanstvo. To je upravičena utemeljitev. Hkrati pa s sklicevanjem na dve politični tradiciji zlahka naredimo miselni preskok k trditvi, da v civilno-republikanskem modelu ni prostora ne za rasializacijo ne etnicizacijo ženskega reproduktivnega telesa. Temu, kot zlahka vidimo na primeru sodobnega ksenofobnega populizma v Franciji, ni tako. Zanikanje rasne ali etnične identitete kot temeljev pripadnosti politično-državljski skupnosti v nobenem primeru ne izključuje rasnega artikuliranja nacije; niti, kot bomo videli, v teh naporih ženske ne pušča ob strani svojih bojov.

PREZGODOVINJENJE NACIONALNEGA PROJEKTA

Predstava, da nacija za svoj obstoj potrebuje etnično »čiste« akterke biološke in kulturne reprodukcije, je produkt retroaktivnega fantaziranja. V času »prebujanja narodov« in nacionaliziranja političnih skupnosti v Evropi so bili etnično-identitetni elementi nacionalnega patriarhata ospoljeni, ne pa tudi etnicizirani. To ne pomeni, da v kolektivni zavesti niso domovale predstave o tujcih in tujkah, toda ideja tujstva je imela drugačno anatomijo od te, ki smo jo sprejeli v 20. stoletju. Tujec je bil zagotovo opredeljen kot Drugi, kot nekdo, ki torej prečka meje skupnosti in s prehodom razgiba navidezno zatišje kolektivnega življenja. Toda predmoderni koncept meje je bistveno drugačen od modernega, zaznamovanega s teritorialnostjo suverenih nacionalnih držav. Četudi je res, da se proces državnega zamejevanja začne z vestfalsko pogodbo (1648), ta še nekaj stoletij ni vseboval preprek in regulacije ljudskih migracij, zlasti ne imigracij. (Večja skrb je bila namenjena emigriranju, v strahu pred izgubo delovne ali vojaške sile, medtem ko so bile imperialne države še kako zainteresirane za organiziran transport in odprto pot trgovini s suženjsko delovno silo in drugimi »soimperialnimi subjekti«.) Kot poudarja Sharma, je bila šele »nacionalizacija držav tista, ki je vodila k uporabi razlikovalnih kategorij razreda, 'rase', spola in spolnosti kot kriterijev (nacionalnega) družbenega članstva« (2014, 421–422). Pa tudi še potem usoda tujca ni bila povsem enoznačna. Tako Simmel kot Shutz, dva vodilna sociologa na prehodu v 20. stoletje, sta tujca opredelila kot neznanca, ki prihaja iz drugih krajev, se poskuša bodisi asimilirati ali integrirati v deželo prihoda in s svojo prisotnostjo, kot opazovalec z razdalje, v novo okolje prinaša tudi pomembno mesto refleksije in kritične presoje. Za oba sociologa je tujec moški, toda noben ga ne percipira kot grožnjo. Tujec je samotni popotnik (Bauman, 1996), ob koncu stoletja pa se grožnja Drugega uteleša predvsem v množicah. Te pa imajo, po vodilnem razpihovalcu razredne paranoje Le Bonu, značaj ženske; so iracionalne, instinktivne in notranja nevarnost morali uglašene družbe.

Tudi ideja, da mora nacija obstajati v prostoru z jasno postavljenimi mejami, tako zunanjimi kot tistimi, ki življenje skupnosti razpolovijo na javno in zasebno sfero, je produkt nacionalnega projekta in njegove spolne pogodbe, ne pa njegov pogoj. Zamisel, da nacionalna »družina« posnema ideal gospodinjstva srednjega razreda, kjer je moški tisti, ki preči meje doma in družine, ženska pa je tista, ki varuje prag domovanja, je specifična zgodovinska projekcija. Ideal sedentarne gospodinjke, ki vzdržuje meje zasebnega, je veljal le za privilegirane sloje žensk. Na svojih domovih so, ko je šlo za naloge materinjenja, sprejemale dojitelje. Dojitelje so bile lahko ženske iz nižjih slojev ali temnopolte; v ZDA se jih je držala stigma nečistosti in neustreznosti, v Veliki Britaniji so bile čislane in za svoje delo dobro plačane (Wolf, 2018). Materinstvo v tem času resda postaja predmet mitologiziranja in utrjevanja patriarhalnega družinskega ideala srednjega razreda, a ne v tolikšni meri, da skrb za otroke ne bi bila prepuščena Drugemu, torej ženskam, ki tako po razredni kot rasni ali etnični pripadnosti niso sodile v ta ideal.

ARISTOKRATSKA DEGENERACIJA, REPUBLIKANSKA VRLINA

Prečkanje meja do prihoda nacionalistov tudi ni dojeno kot problematično, ko gre za vladarski sloj. O tem pričata lika dveh migrantskih mater svojega časa, ki ju veže skupno pripadanje avstrijskemu dvoru: Marijo Antoaneto in Elizabeto. Če začnemo s kronološko zgodnejšo: hči Marije Terezije in Franza Jožefa se je morala kot 14-letno dekle, po dogovoru med avstrijskim dvorom in Burboni, odreči svoji domovini in podati na pot v zakon s francoskim kraljem. Prečkanje meje je vključevalo simbolno iniciacijo v novo domovino, ki se je odvijala na nevtralnem nemškem ozemlju na otoku reke Ren v bližini Kehla. Tam so za ta namen postavili leseno kabino, v katero je deklica vstopila kot Avstrijka Marija Antonija, izstopila pa kot Francozinja Marija Antoaneta (Thomas, 2001). Obred je lojalnost novi domovini izkazal s preoblačenjem, nekakšno predhodnico sodobnega »naturaliziranja« v novo državljanstvo. V manj kot desetletju je imigrantsko dekle zasedlo simbolni prestol »zlobne kraljice«. Do revolucionarnega vrenja je bila že obtožena egoizma in obsedenosti z videzom, zarotništva z namenom, da bi odstranila kralja in prevzela nadzor nad dvorom, in spolnega prevratništva, vključno z lezbištvom in incestom (Fraser, 2001). Delno je bil njen lik rehabilitiran šele stoletje in več pozneje. A tudi zgodovinar habsburškega dvora Stefan Zweig, ki ji je v svojem biografskem portretu iz leta 1932 naklonil vsaj malo simpatij v smislu, da je bila zgolj »navadna ženska«, je zapisal: »ne preveč sposobna pa tudi ne preveč neumna; niti ogenj niti led; razbremenjena kakršne koli želje, da bi delala dobro, pa tudi najdlje od potrebe, da bi delala zlo; povprečna ženska včerajšnjega, današnjega in prihodnjega dne« (Zweig, 1984, xi–xii). Zweig je verjel, da je bila prisiljena v »neprostovoljni sprejem heroične vloge« (Zweig, 1984, xiv); če bi lahko polno izživel svoje materinstvo, sklene, bi jo čakal »normalen izhod« v zrelo ženskost (Zweig, 1984, 143).

»Primer Marije Antoanete v izjemnem obsegu razkriva sovraštvo in strah, ki ga uteleša <temni kontinent> ženskosti,« piše Chantal Tomas (Thomas, 2001, 11). Thomasova, učenka Rolanda Barthesa, v javni podobi Marije Antoanete vidi temelje mitologije, s katero se, prek figure moralno skorumpirane kraljice, »obsodi žensko raso nasploh« (Thomas, 2001, 12; prim. tudi Tuveri, 2007–2008). Pri tem je dejstvo, da so jo obravnavali kot tujko, omogočilo, da je ljudska domišljija postavila enačaj med kraljico in hudičem: pamfletne vizualizacije Zlo v tistem obdobju izrišejo v ženskem telesu. Diabolični mit, ki je nastajal okoli kraljice imigrantke, je deloval toliko bolj, ker je bil vstavljen – s pomočjo spolno in sicer impotentnega kralja – v krščansko ikonografijo zapeljivke Eve: kraljevi par se je prekril z bibličnim parom.

Do svoje smrti je Marija Antoaneta ostala tujka, zaznamovana s sprieno »nemško« moralo. Toda ta nemška »moral« v resnici ni označevala etnične drugosti, pač pa je nudila zaledje za njeno spolno diskvalifikacijo v vlogi matere. Kot v svoji psihoanalitični zgodovinski rekonstrukciji francoske revolucije in njenega družinskega romana poroča Lynn Hunt, je bila Marija Antoaneta nekompatibilna s porajajočo se politično kulturo republikanskega ideala pravične in egalitarne družbe, po katerem

so starševski liki, najprej v literaturi, nato pa tudi v politični imaginaciji, odigrali ključno vlogo prehoda iz starega režima v novo družbeno pogodbo. Ne Marija ne Ludvik nista ustrezala zahtevam ljudske fantazije po uprizarjanju podobe ljubečih in skrbnih staršev. Ludvik je veljal za impotentneža z dvomljivo inteligenco in nesposobnostjo vladanja, lik prešušne Marije Antoanete pa je grozo patriarhalnega soočenja z moško politično (in seksualno) impotenco, vključujoč dvome o njegovi prokreativni sposobnosti, prikril s preusmeritvijo na žensko grožnjo.

Francoske kraljice so bile že pred revolucionarnim obdobjem deležne negativne pozornosti. Mnoge med njimi, povečini tujke, so označevali kot »zlovešči vpliv« na dvoru (Hunt, 1992, 89). V revolucionarni Franciji pa je negativno portretiranje kraljice, posebno kot slabe matere, odigralo novo strateško vlogo: omogočalo je simbolni razhod s starim režimom in rojstvo nove genealogije republike. Materinski mit je imel pri tem osrednjo vlogo. J. J. Rousseau je opozarjal, kako nevarno bi bilo, če bi si ženske želele prisotnosti v javnosti ali intelektualnega udejstvovanja. Revolucionarna retorika je vzpostavljala »homosocialni imaginarij« (Hunt, 1992), ženske pa bi morale v vlogah mater in žena voljno vstopiti na mesto žrtvovanja za revolucionarne sinove. Republikanska vrlina, ki je zahtevala oster razhod z »aristokratsko degenerativnostjo«, torej ni slonela zgolj na ozadju politično revolucionarnega motiva; vpeljevala je socioseksualni red, strukturiran okoli medsebojnih bratskih vezi revolucionarjev. Marija Antoaneta je v tem scenariju predstavljala poosebljenje negativne ženske ikone, nasprotje republikanskih svoboščin – »slaba mati v republiki, ki naj bi bila oblikovana po naukih dobrih republikanskih mater« (Hunt, 1992, 122). Marija Antoaneta je bila resda obsojena protirevolucionarne zarote, le da je bila ta zarota pojmovana tako v političnem kot seksualnem smislu.

BAVARKA NA DUNAJSKEM DVORU

Napadi na »tujko« so bili torej zaznamovani z napadi na njeno moralnost, in ne poreklo samo. Marija Antoaneta je s svojim svobodnjaškim prehajanjem med javno in zasebno sfero predstavljala simptom republikanskega nelagodja ob prisotnosti žensk v javnem življenju. Zelo podobna je bila usoda kraljice Elizabete, Sisi. Tudi ona je bila imigrantka: na avstrijski dvor je prispela kot mlado dekle z Bavarske, da bi v vsega nekaj dneh spoznala, da se je poročila z grobim in nezvestim vladarjem. Izgubila je dva otroka. Čeprav ji je žalovanje, ki ga je v javnosti izražala z zakrivanjem obraza in oblačenjem v črno, nadelo ime *mater dolorosa*, je bila ocena njenega materinstva – v času njenega življenja in v posthumnih zgodovinske rekonstrukcijah – dvoumna in polna nasprotij. Svoja črna oblačila je slekla le ob eni priložnosti – ob kronanju za kraljico Madžarske, ko si je nadela tradicionalno madžarsko nošo (Stephan, 1998, 84). V nasprotju z Marijo Antoaneto, ki jo je preobleka v francosko kraljico potisnila v tesnobno biografijo javnega poniževanja in nasilja, je bila za Sisi ta gesta preoblačenja dejanje simbolne osvoboditve izpod primeža avstrijskega dvora in njegove licemerske družbe – ter izraz ljubezni do njene »prave« domovine Madžarske in njenih iskrenih in pristnih ljudi (VanDemark, 2016).

Tudi v primeru kraljice Elizabete se je javna presoja opirala na njeno materinsko podobo in moralno ustreznost. Kritiki so ji pripisovali spolno nenasitnost in prešuštvo. Posthumne biografije so enako razdvojene v interpretacijah (Haslip, 2000; Stephan, 1998; Unterreiner, 2005). Elizabeta je bila narcisoidna oseba, ki je materinstvo sovražila, zatrjuje njena biografinja, kustosinja muzeja v Hofburgu; opiše jo kot egomanično osebo, ki je zaradi strasti do potovanj zakrivila smrt svojega otroka (Hamann, 1997). Pripozna stisko, v kateri se je znašla kraljica, ko se je soočila z moževno nezvestobo, toda hkrati v odločitvi za nov življenjski stil, vključno z zapiranjem v zasebnost, najde učinkovito orodje za izsiljevanje cesarja (Hamann, 1997, 33; za obširnejši pregled biografij glej Vidmar Horvat, 2009, pogl. 7). Ženska »usoda« v materinstvu je za obe kraljici odločujoča v analizi njune ustreznosti v vlogi simbolne matere in javne prisotnosti. Obe sovladarici sta ekscesni v svoji ženskosti: Marija Antoaneta, ker je bila v javnosti prisotna preveč, Elizabeta, ker je bila premalo. Njuno »tujstvo«, s katerim se je oblepilo simbolno podobo materinjenja politične skupnosti, je imelo moralni in patriarhalno ideološki predznak. Presojali so ju po spolni, ne rodbinski ustreznosti.

KRALJICA ELIZABETA V SLOVENSKEM ZAMIŠLJANJU

V slovenskem prostoru v času vladanja Franca Jožefa je kraljica Elizabeta uživala drugačen sloves. Ko je 10. septembra 1898 v Ljubljano prispela vest, da je cesarica na svojem dopustovanju v Ženevi umrla pod nožem atentatorja Luccenija, je javnost prevzelo globoko žalovanje. »Pero nam zastaja, človeški čut se upira, da bi zapisali grozljivo novico,« so zapisali v *Slovincu* (11. 9. 1898); smrt »preblage cesarice Elizabete« je prizadela ljudi širom sveta, navajajo; »pri nas od Ljubljane, Celja, Gorice, Križ na Gorenjskem, Logatca, Vrhnike, Novega mesta« (Slovenec, 15. 11. 1898). Časnik priča, kako nesrečo čutijo vsi »zvesti Avstrijani«, in izraža sočutje do trpečega cesarja, s čimer naj bi pričali o »pravi, odkriti ljubezni in udanosti do cesarja in njegove vladarske hiše« (Slovenec, 13. 11. 1898). Po praškem časniku *Slovenec* povzema, kako je »najboljša tolažba za trpeče srce cesarjevo«, da se zdaj, »ko se vsi čutimo člani jedne družine [...] bratovsko razgovorimo o prepornih vprašanjih« cesarstva (Slovenec, 14. 11. 1898). Franc Jožef odgovarja, da mu je »glas Mojih ljubljenih narodov lajšaje k Mojemu srcu« (Slovenec, 19. 11. 1898). Zahvala za ljubezen in zvestobo milijonov »iz bližnjih in daljnih krajev, iz visokih in nizkih krogov« potrdi predstavo o cesarstvu kot veliki družini; in avstrijskem domu kot vrhovnem zaščitniku družinskega romana habsburškega imperija. V liberalnem *Slovenskem narodu* objave poročajo o žalnih mašah, razobešenih zastavah in vsesplošnem žalovanju. Žalovanje je obenem priložnost – tako kot v *Slovincu* – za izražanje domoljubja in vdanosti: »Nas vseh oči obračajo se do vladarja, ki je izgubil svojega življenja družico ... Po tacih slučajih tuge in žalosti se šele prav jasno pokaže, kako tesno zvezani so vsi rodovi Avstrije s svojo dinastijo; in dinastični čut poganja cvetove, kakor si jih drugače niti v domišljiji nismo mogli predočevati.« (vse navedbe po Vidmar Horvat, 2009, pogl. 7)

Mesto Elizabete v družbenem in spolnem imaginariju je bilo določeno s podobo cesarja. Avstrijec Franc Jožef je zasedal mesto očeta narodom, ki so tvorili večnacionalni habsburški imperij, ne da bi pri tem ustvarjal napetosti v kolektivnem identificiranju. Nasprotno, moč habsburškega mita je izhajala iz zanikanja ekskluzivnega etničnega pripadanja. Povpraševati po etnični ali nacionalni identiteti je pomenilo zarisovati ločnice, habsburški imperij pa je bil imaginarni prostor prostega prehajanja in odprtih meja. Francojožefovski mit »mojih ljudstev«, z dinastično vezjo priklenjenih na očetovskega vladarja, je posebno skrbno podčrtal pojem ljudstva, torej plemena in etnične skupine, ne pa nacionalne individualnosti (Magris, 2001, 32). Po Magrisu je bil nadnacionalni ideal, ki se je odražal v očetovskem pozivu, s katerim so se začenjali razglasi Franca Jožefa, »Meine Völker«, ideološko sidro podonavske monarhije. »Bil je njena duhovna in propagandna opora v boju proti modernemu prebujanju nacionalnih sil, skratka: orožje v habsburškem boju proti zgodovini.« (Magris, 2001, 22)

Vendar ne gre zanemariti daljše zgodovine nastajanja večnacionalne strukture, začenši s Ferdinandom I. (1503–1564), ustanoviteljem »večnacionalnega imperija«, ki je vzgojila poseben tip patriotizma. Habsburški patriotizem je oblikoval vez dvojnega pripadanja: »Ob avstrijskih zgodovinskih obletnicah so nad vsakdanjo nacionalno obleko vsi nosili še praznično nadnacionalno, in to s ponosom.« (Magris, 2001, 185). Bojan Baskar (2002) je že prepričljivo pokazal, kako je bil tudi slovenski patriotski sentiment v dobi prebujajočega se nacionalnega čustva brez zadreg lojalen dvema domovinama: ožji slovenski in širši avstrijski. Slovo od »preblage vladarice« je priložnost, da *Slovenski narod* že 17. septembra »v važnem trenutku« opozori: »Slovenci želimo gotovo iz vsega srca po svobodi zjedinjeno, po kulturi mogočno, po blagostanju srečno, po delu cvetočo Avstrijo.« Vendar, povzema avtor: »Avstrijske vlade so se navadile bagatelizovati slovenski narod in v svoji zaslepljenosti ne spoznavajo niti njegove velike naloge v okviru avstrijske države.« Poznejša, poosamosvojitvena revizija »mittelevropskega dikurza« je spomin na multikulturno in kozmopolitsko formacijo patriotske vezi odpravila, ohranila pa nacionalistično idolatrijo pripadanja veličastnemu imperiju. Z odpravljanjem te duhovne dediščine je odplavljen tudi spomin na Elizabeto v vlogi simbolnega materinjenja »vsem avstrijskim narodom«. »Najplemenitejša žena ... je kakor angelj z višav prišla med avstrijske narode in jih vse objela z osrečujočo ljubeznijo.«

TITOVA SOVLADARKA

Če povzamemo dosedanje ugotovitve: obe imperialni materi sta se v času svojega vladanja znašli na mestu dvoumnega simbolnega lika. Tako za njune biografe kot za tedanja javnost sta ždeli na nelagodnem presečišču med javnim in zasebnim, to nelagodje pa je lahko sprožalo tudi nasprotno simpatije. Ko gre za kraljico Elizabeto, ji je periferija namenila veliko sočutja in spoštovanja do njenega trpljenja v zasebnem življenju. Čeprav se njeno vladanje odvija na ozadju krepitve

nacionalnega čustva in rastoče samozvesti, etnična identiteta simbolne matere v tedanji slovenski javnosti ne preprečuje, da je ne bi vdano in hvaležno ljubili.

Podobna pa je bila usoda še ene sovladarice imperija, Jovanke Broz. Titovo Jugoslavijo lahko vzporejamo z imperijem, zaznamovanim z multikulturnostjo, večnacionalnostjo in nezamejenostjo prostorov med narodi. Če k temu dodamo še Titovo zgledovanje po Francu Jožefu, ki je srbskega sociologa Todorja Kuljića (2007) prepričalo do te mere, da je po Taylorju (1976) Tita še sam imenoval »zadnji Habsburžan«, potem je tudi Jovanki, *inter alia*, mogoče nadeti simbolno krono matere (jugoslovanskega) imperija. Aristokratskost je Jovanka izražala v svoji javni podobi in zasebnem življenju. Slednje je postalo polno razvidno, ko so ji po smrti Tita odvzeli status žene pokojnega predsednika in z njim povezan položaj varnosti in ugleda. Le nekaj mesecev po Titovi smrti se je njeno življenje od oči javnosti umaknilo v hišni zapor, kjer je – brez glasu in dokumentov – ostala ujetnica več kot tri desetletja.

Tudi javna podoba Jovanke krmari med čermi fascinacije in zaničevanja (Matunović, 2008). Že za časa Titovega življenja je bila obtožena vpletanja v državniške posle svojega soproga. Biograf Matunović jo zato imenuje »sovladarica«, s čimer želi nakazati neupravičeno prisvajanje moči in vloge na prizorišču, ki bi moralo biti izključno domena njenega soproga. Navedbe o snobovstvu, ki naj bi Titovo rezidenco preobrazilo v luksuzno bivanje monarha, o zarotniškem delovanju s ciljem Titovega padca in slutnje o lastnih političnih ambicijah do potankosti spominjajo na javni linč Marije Antoanete v času francoskega revolucionarnega vrenja. Dileme, ali je bila Titova družica, ki je s spremstvom na moževih poteh nadomeščala praznino žene brez otrok, tiha, vljudna in potrpežljiva oseba, ki je rada hodila po nakupih v Budimpešto, ali pa je imela »dama« v resnici drugačne, javnosti skrite načrte, pa odsevajo javne zaznave Elizabete in njenih motečih pobegov z dvora na daljna potovanja; ali v intimno obsedenost ukvarjanja z lastnim telesom.

Zdi se, da je usoda imperialnih mater, da so videti bodisi kot politične prevratnice, ki snujejo konec vladanja svojih soprogov, bodisi kot narcisoidne in egomanične prevratnice v simbolnem smislu, neločljivo povezana z javno presojo o njihovi ustreznosti za reprodukcijo nacije. Presojamo jih po razkazovanju lojalnosti, bodisi soprogu bodisi naciji, le da je ta nacija zasnovana v drugačnem identitetnem okviru, kot ga bo predpisoval moderni nacionalni projekt. Etnična pripadnost tudi pri Jovanki ne igra vloge v razporejanju njene simbolne moči. Dejstvo, da sta bila vladar in vladarica mešanih porekel, Tito hrvaškega in slovenskega po materi, Jovanka pa rojena v hrvaški Liki srbskim staršem, jugoslovanskemu projektu ni bilo napoti – nasprotno, kot v habsburškem imperiju je dodajalo legitimnost ideji nadnacionalnega državljanstva, medtem ko je prispevalo k prestižu nacionalnega pripoznavanja v intimnem. Pri nas je posebno mesto nacionalnega ponosa v intimnem zasedlo Titovo rojstvo materi Slovenki, (prim. Vidmar Horvat, 2013). Enigmatska ženskost in seksualna tujost imperialnih mater ne označujeta kulturnega pedigreja v smislu etno-biološke genealogije: »nemška morala« v primeru Marije Antoanete, »liberalni bavorski dvor« v primeru Elizabete in »monarhična«

aristokratska vzvišenost v primeru Jovanke so oznake spolne neustreznosti – tj. neskladja z reproduktivnim delom simbolnega materinjenja, ki žensko postavlja na mesto subjekta brez lastne avtonomne biografije in/ali aspiracije onkraj potreb politične skupnosti. Nacionalni projekt od starega imperialnega režima prevzame razlašanje in izločanje žensk iz javne sfere, retroaktivno pa tej zapori doda etnični (in rasno-razredni) element. Javni prostor zavrže žensko dominantne hegemonie skupnosti nacije, njeno gospodinjstvo pa pretvori v metaforo etničnega doma, kjer poteka delo kulturne reprodukcije nacije.

SLOVENSKA NEVESTA

Kako promiskuitetno je lahko v resnici nacionalno zamišljanje, dokazuje še tretji primer imperialne matere, Melanie Trump. Bivša prva dama ZDA, nekoč Melanija Knavs, ki se je na pot mednarodne kariere v modni industriji podala z germaniziranim priimkom Knauss, je danes ameriška državljanka. V zasebnem družinskem okolju svojega sina Barrona, po poročanju medijev, uči slovenskega jezika. V svojih javnih nastopih v vlogi prve dame povezave z nekdanjo domovino ni omenjala drugače kot v kontekstu odraščanja pod komunističnim režimom v rodni Sevnici – in kot izraz hvaležnosti za priložnost, ki ji jo je ponudila nova domovina, ko jo je sprejela kot imigrantko. Čeprav se zdi, da je Slovenija za Melanio Trump »izbrisana datoteka« (Vidmar Horvat, 2021), si jo slovenska javnost po prihodu v Belo hišo prisvaja v vlogi »najslavnejše Slovenke« in »slovenske neveste«. Njeno ime se uporablja kot blagovno znamko. Linija »First Lady« vključuje čokoladne izdelke, sevniško salamo in vino; obstajajo Melanijina torta, pita, palačinke, čaj in copati ter turistični proizvod »First Lady Village« z ogledom rojstne hiše in šole, ki jo je obiskovala prva dama (Vidmar Horvat, 2021).

Uporabo imena prve dame je mogoče osvetliti s teorijo trženja nacije oz. tržnega nacionalizma. Kot poudarjajo teoretiki te nove promocijske strategije, se neoliberalna država na globalnem trgu – najsi gre za privabljanje investitorjev ali turistov – poslužuje prijemov znamčenja, kot ga že desetletja poznamo v potrošništvu. Država sama postane proizvod – blagovna znamka, v njeno zakulisje pa je mogoče vstaviti raznorodne sestavine: od narave do nacionalnega karakterja njenih ljudi, snovno in nesnovno dediščino, ali pač samo splošne označevalce, kot sta »zeleno« in »pristno«. Slava, ki doleti emigrantko slovenskih korenin v lokalnem okolju njene nekdanje domovine, je po drugi strani bližje drugemu tipu nacionalizma, ki zajame postsocialistični prostor po koncu hladne vojne. Ta tip nacionalizma si izposoja pri estetiki kiča, to je v hiperboliziranem uprizarjanju identitete, ki naj bi simbolizirala kulturno bližino Zahodu (Ditchev, 2016). Pogosto posega po podobah pop ikon zahodnega sveta, katerih kipe razstavljajo na javnih prostorih (Bill Clinton v Prištini na Kosovu, George Bush v mestu Krije v Albaniji, Bruce Lee v Mostarju v Bosni in Hercegovini, Sylvester Stallone v Žitištu v Srbiji, Tina Turner, John Lennon, Elton John in Mick Jagger v Albaniji). Leseni kip Melanie, postavljen na začetku Sevnice (pozneje požgan in nadomeščen s kovinskim odlitkom), po drugi

strani priča, da je kič-nacionalizem lahko tudi predmet ljudskega (po)smeha in karnevalskega uprizarjanja upora proti oblasti, kadar ta ljudstvu vsiljuje predstave o naciji in njenih simbolnih junakih in junakinjah.

V ZDA Melanio Trump v vlogi prve dame doleti usoda njenih predhodnic Marije Antoanete in Elizabete. V ameriški politični zgodovini so prvo damo pojmovali predvsem v ceremonialnem okviru sopotnice predsednika in gostiteljice v Beli hiši. Kadar se javno angažira, so področja njenega delovanja zamejena s predstavami o ženskih politikah, to je dobroti, humanitarnem delu in izobraževanju. V simbolnem prostoru pa so prve dame tudi prve matere nacije. Od njih se pričakuje, tako kot to velja za »ustanovitvene očete«, da igrajo vlogo »ustanovitvenih mater«: da zagotavljajo heteroseksualni družinski kontekst za uprizarjanje nacionalnega patriarhata. Od simbolnih mater se pričakuje, da uprizarjajo ideal ameriškega (belega) doma z normativnim ženskim likom gospodinje in da z rojstvom biološkega naslednika priskrbijo dokaz o očetovi potentnosti, pišeta Edwards in Chen (2000). V tem simbolnem delu se dejanskim prvim damam konec 19. stoletja pridruži še »mati eksilov« – Kip svobode, ali ljubkovalno »Lady«, ki opravlja funkcijo simbolnega preporeka migrantov v novo skupnost naturaliziranih ameriških državljanov (Berlant, 1991).

Za ameriško domovinsko skupnost je težava Melanie Trump njena »nepopolna« belost – tujstvo, ki je zaznamovano s pripadanjem nekdanjemu komunističnemu Vzhodu. Simbolno materinstvo lahko izpolnjuje le v omejenem smislu posnemanja in mimikrije prve dame, kulturnoidentitetno pa je njeno delo kompromitirano. A kot je mogoče razbrati iz vsaj ene študije, ki se tej tematiki posveča bolj podrobno (v resnici obstaja vrsta novinarskih in strokovnih zapisov, ki obravnavajo to temo; v Vidmar Horvat, 2021), tudi v primeru tujstva Melanie Trump ne gre za problem njene zaznamovanosti z etnijo. Diskvalificiranje Melanie kot simbolne matere je v funkciji kulturnega boja, ki ta čas teče v ZDA in zadeva tako vprašanja prihodnosti (liberalne) demokracije kot identitetnih politik državljanstva. Na telesu »tujke« z Vzhoda je mogoče dokazovati superiornost zahodnega belega patriarhata; ali pa zagovarjati zgodovinsko nujno, da se ohranjajo vrednote ženske emancipacije, kot so jih zasnovala zahodne feministke. Drugost Melanie Trump, piše Wiedlack, se izraža v njenem naglaševanju besed in v dejstvu, da je ujetnica toksične maskuliniteti soproga, kar vse jo zadržuje na mestu podrazreda. Je Druga, ki si sicer prizadeva izmuzniti se skozi reže rasnega prepoznavanja, a to lahko stori samo v vlogi seksualizirane »žene trofeje«, ki ji vez s socialističnim Vzhodom »preprečuje, da bi v polnosti postala moderna progresivna ameriška državljanica« (Wiedlack, 2018, 1069).

RAZPRAVA IN SKLEP

V moderni druženi pogodbi sta spol in nacionalizem tesno prepleteni kategoriji. Družinska matrika patriarhalnih odnosov, vključujoč medgeneracijski prenos dedovanja (kulturne dediščine) in rodbinskega pripadanja (etnični identiteti), na zemljevidu zgodovinenja nacije zaokroži kot temelj in pogoj nacionalne reprodukcije.

Moškemu pripade mesto javne oblasti in zakona, ženski emotivno zatočišče družine in gospodinjstva. Zamejenost zasebnega s pragom nuklearnega družinskega doma postane metafora za nacionalno zamejevanje. Četudi je ta predstava očiščena vseh podrobnosti pretočnega, mobilnega in spolno dediferenciranega prostora skupnosti, se »ta prozaična podoba heteroseksualne zveze med moškim in žensko uporabi kot trop za zvezo med nacionalnim državljanstvom in nacionalnim teritorijem« (Layoun, 1999, 95). Izbrani primeri v tej študiji dokazujejo, da gre, ko govorimo o podobi simbolne matere, za zgodovinske projekcije, ki potlačujejo prisotnost mnogoterih emotivnih vezi, takšnih, ki so imperialnim materam odmerjale ljubezen in lojalnost, ali pa jih po poti preverjanja njihove spolne in materinske ustreznosti izrabljale za zaustavljanje na poti k emancipaciji.

Žensko biološko, simbolno in kulturno reproduktivno delo v nacionalnem projektu, opredeljeno z rasno, etnično in razredno pripadnostjo nacionalnemu telesu, je tako le del te retrotopične naracije. Podobno kot aktualna nacionalistična retrotopija, kot jo imenuje Bauman (2017), si lahko gradi svojo moč nacionalnega zapeljevanja v kolektiv kulturno homogene in etnično čiste skupnosti le po poti zamolčevanja pripovedi o preteklih strukturah nacionalnega občutenja in selektivnega spominjanja. Enako promiskuitetno pa se vede tudi, ko se potomka nacionalne skupnosti odreče svojim koreninam. Kot je prikazal primer Melanie Trump, je novo državljansko pripadanje globalnemu imperiju z vidika nacionalističnega diskurza enako neproblematično, kot je bilo za časa zgodovinskih imperijev. Migrantka, ki svojo simbolno materinsko nalogo opravlja v novi politični skupnosti, je za to posvojitev drugega nacionalnega telesa nagrajena s transnacionalnim čaščenjem njenega etničnega telesa, ko gre za Slovenijo; in, v istem etničnem telesu, rasno ponižana, ko gre za ZDA. Antagonizem v simbolnem reprezentiranju nacije pritrdi izhodiščni tezi tega prispevka, da je nacionalno zamišljanje simbolnih mater zgodovinsko spremenljivo in da se navkljub željam, da bi v reproduciranje nacije vstavili črte etnične kontinuitete, nacionalizem danes še najsiloviteje lahko izrazi le kot karnevaleska retrotopija – ali kot kič.

IMPERIAL MOTHERS AND SLOVENE NATIONAL IDENTITY

Ksenija VIDMAR HORVAT

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: ksenija.vidmar@ff.uni-lj.si

SUMMARY

The paper analyses the relation between gender and national identity in the case of transnational “imperial mothers.” The concept of national identity, of course, cannot be applied in periods prior to the emergence of nation states, neither in the historical nor the theoretical sense, as it is related to the period of the emergence of modern political community and its consolidation in the 20th century. But this historical detail is often overlooked from perspectives of contemporary nationalisms; instead, nation and its identity is managed in the sense of a trans-historical formation striving teleologically—from ethnicity through nationality to nation—for its ultimate fulfilment. This historical projection also includes notions of the role of women in the reproduction of the national community: here, too, the idea of female national mission, including the biological, cultural and symbolic reproductions of the collective, are mirrored into the hegemonic model retroactively. The present study looks into “imperial mothers” and analyses the gender imagery surrounding their role of so-called symbolic mothers. It focuses on three imperial mothers: two from the historical formation of the Slovene nation – Elisabeth, the wife of Franz Joseph I from the period of the Hapsburg monarchy, and Jovanka, the spouse of Josip Broz, from the period of the socialist federative republic of Yugoslavia – and Melania, the wife of the American president and First Lady of the USA (as a global imperial power) from the current historical situation of the post-socialist nation. In the latter case, rather than in the historical sense, the notion of empire is used in the sense as developed by political philosophy in current social contexts. The introductory part also focuses on Marie Antoinette as a separate case study. The analysis has shown that all the mentioned symbolic mothers – though foreigners in view of their ethnic origin – were objects of public scrutiny in relation to their representation of female gender suitability and not of cultural and identity conformity. In terms of theory, the issue under consideration relies on a feminist theory of nationalism, with a focus on the critical re-evaluation of the “ethnic” component in relation to the reproduction of national identity.

Keywords: nationalism, gender, co-rulers, multinational empires

VIRI IN LITERATURA

- Anderson, B. (1998):** Zamišljene skupnosti. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Baskar, B. (2002):** Dvourni Mediteran. Koper, Annales.
- Bauman, Z. (1996):** From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity. V: Hall, S. & P. du Gay (ur.): Questions of Cultural Identity. London, Sage, 18–36.
- Bauman, Z. (2017):** Retrotopia. Cambridge, Polity Press.
- Berlant, L. (1991):** The Anatomy of National Fantasy. Chicago, Chicago University Press.
- Calhoun, C. (1993):** Nationalism and Ethnicity. Annual Review of Sociology, 19, 211–239.
- Cergol Paradiž, A. (2015):** Evgenika na Slovenskem. Ljubljana, Sophia.
- Chodorow, N. (1978):** The Reproduction of Mothering. Berkeley, University of California Press.
- Collins Hill, P. (1994):** Shifting the Center: Race, Class, and Feminist Theorizing About Motherhood. V: Nakano Glenn, E., Chang, G. & L. Renney Forcey (ur.): Mothering: Ideology, Experience, and Agency. New York, Routledge, 45–65.
- Ditchev, I. (2016):** Balkan Mimesis: Kitsch as a Geographic Concept. V: Krajina, Z. & N. Blanuša (ur.): Europe Unfinished: Mediating Europe and the Balkans in a Time of Crisis. Lanham, MD, Rowman and Littlefield, 93–104.
- Edwards, J. L. & H. R. Chen (2000):** The First Lady/First Wife in Editorial Cartoons: Rhetorical Visions Through Gendered Lenses. Women's Studies in Communication, 23, 3, 367–91.
- Fraser, A. (2002):** Marie Antoinette: The Journey. New York, Anchor Books.
- Gellner, E. (1983):** Nations and nationalism. Ithaca, NY, Cornell University Press.
- Glenn, E. N. (1999):** Social Construction of Mothering: A Thematic Overview. V: Glenn, N. E., Chang, G. & L. Renney Forcey (ur.): Mothering: Ideology, Experience, and Agency. New York, Routledge, 1–29.
- Hamann, B. (1997):** Sissi: Elisabeth Empress of Austria. Cologne, Taschen.
- Haslip, J. (2000):** The Lonely Empress: Elisabeth of Austria. London, Phoenix.
- Hunt, L. (1992):** The Family Romance of the French Revolution. Berkeley, University of California Press.
- Jalušič, V. (1999):** Women in Post-socialist Slovenia: Socially Adapted, Politically Marginalized. V: Ramet, S. (ur.): Gender Politics in the Western Balkans. University Park, Pennsylvania State University Press, 109–129.
- Kaplan, C., Alarcon, N. & M. Moallem (ur.) (1999):** Between Woman and Nation: Nationalisms, Transnational Feminisms, and the State. Durham-London, Duke University Press.

- Kuljić, T. (2007):** Was Tito the Last Habsburg: Reflections on Tito's Role in the History of the Balkans. *Balkanistica*, 20, 85–100.
- Layoun, M. N. (1999):** A Guest at the Wedding: Honor, Memory, and (National) Desire. Michel Khleife's Wedding in Galilee. V: Kaplan, C., Alarcon, N. & M. Moallem (ur.): *Between Woman and Nation: Nationalisms, Transnational Feminisms, and the State*. Durham-London, Duke University Press, 92–107.
- Magris, C. (2001):** Habsburški mit v moderni avstrijski književnosti. Trst, Adriano Sosič.
- Matunović, A. (2008):** Titova sovladarica. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Mostov, J. (2008):** The Politics of National Identity. V: *Soft Borders*. New York, Palgrave Macmillan.
- Negri, A. & M. Hardt (2003):** Imperij. Ljubljana, Študentska založba.
- Pateman, C. (2016):** Spolna pogodba. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Ramet, S. P. (ur.) (1999):** Gender Politics in the Western Balkans. University Park, Pennsylvania State University Press.
- Sharma, N. (2014):** Border as Method: Or, the Multiplication of Labor by Sandro Mezzadra and Brett Neilson (review). *Labour / Le Travail* 74, 420–423.
- Shome, R. (2011):** Global Motherhood: The Transnational Intimacies of White Femininity. *Critical Studies in Media Communication* 28, 5, 388–406.
- Smith, A. D. (1996):** The Origins of Nations. V: Eley, G. & G. R. Sunny (ur.): *Becoming National*. New York, Oxford University Press, 106–130.
- Stephan, R. (1998):** Empress Elisabeth of Austria 1837–1898: The Fate of a Woman under the Yoke of the Imperial Court. Vienna, Lindenau Productions.
- Sutter Fichtner, P. (1997):** The Habsburg Empire: From Dynasticism to Multinationalism. Malabar, Fla., Krieger.
- Taylor, A. J. P. (1956):** Habsburška monarhija, 1809–1918: Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske. Ljubljana, DZS.
- Thomas, C. (2001):** The Wicked Queen: The Origins of the Myth of Marie-Antoinette. New York, Zone Books.
- Tuveri, M. (2007–2008):** Elizabeth of Austria: a Beauvoirian Perspective. *Simone de Beauvoir Studies*, 24, 5–11.
- Unterreiner, K. (2005):** Sisi, Myth and Truth. Wien, Brandstätter.
- VanDemark, C. (2016):** Empress Elisabeth (,Sisi') of Austria and Patriotic Fashionism. *Hungarian Cultural Studies*, 9. <https://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea/article/view/254>.
- Vidmar Horvat, K. (2009):** Zemljevidi vmesnosti: Eseji o evropski identiteti in kulturi po koncu hladne vojne. Ljubljana, Sophia.
- Vidmar Horvat, K. (2013):** Zamišljena mati: Spol in nacionalizem v kulturi 20. stoletja. Ljubljana, ZZFF.

- Vidmar Horvat, K. (2021):** Postimperialni patriarhat in karnevaleskna periferija: Melania Trump v transnacionalni javnosti. *Teorija in praksa*, 58, 2, 447–463.
- Yuval-Davis, N. (2009):** *Spol in nacija*. Ljubljana, Sophia.
- Wiedlack, K. (2018):** In/visibly Different: Melania Trump and the Othering of Eastern European Women in US culture. *Feminist Media Studies*, 19, 8, 1063–1078.
- Wolf, J. H. (2018):** Wet Nursing. *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society*.
- Zweig, S. (1984):** *Marie Antoinette: The Portrait of an Average Woman*. New York, Grove.